

ทัศนะนักวิชาการอิสลามต่อการระงับข้อพิพาทว่าด้วยวงศ์ตระกูล
ด้วยกระบวนการจับฉลาก (อัลกูรอฮ์)

The Perspectives of Islamic Scholars towards the Genealogical Assertion
with the Process of the Raffle (Al-Qur'âh)

อับดุลรอยะ บินเซ็ง¹

Abdulroya Benseng¹

บทคัดย่อ

วงศ์ตระกูลเป็นเกียรติที่บุคคลจำเป็นต้องสงวนรักษาไว้ไม่ให้เกิดการสลับกัน เมื่อเกิดการสลับนี้ขึ้น ตัวทารกจะด้วยเหตุการณใด ลักษณะใดก็ตาม จึงจำเป็นต้องทำการชี้ชัดบุคคลกับเจ้าของตระกูลให้ได้ ในกรณีนี้นักวิชาการอิสลามในอดีตมีทัศนะต่อการยืนยันวงศ์ตระกูลด้วยการจับฉลาก บทความนี้มุ่งศึกษาตำราฟิกฮ์ของสำนักคิดอิสลามทั้งสี่สำนัก คือ ฮะนะฟียะฮ์ มาลิกียะฮ์ ชาฟีอียะฮ์และฮะนาบิลียะฮ์ โดยการวิเคราะห์ เปรียบเทียบทัศนะและสรุปผล ทำการศึกษาความหมายทั้งทางภาษาและทางวิชาการ หลักฐานของการจับฉลากในการยืนยันวงศ์ตระกูล ทัศนะนักวิชาการอิสลามต่อการยืนยันวงศ์ตระกูลด้วยการจับฉลาก ซึ่งมีทัศนะต่างกันเป็น 2 ทัศนะ คือ อนุมัติ ซึ่งเป็นทัศนะของKharijah bin Said; Aban bin Othman; Ibn Sireen; Omar bin Abdul Aziz; Imam as - Shafi-e; al - Zhahiriyah; Ibn Qayyim และไม่อนุมัติซึ่งเป็นทัศนะของ al - Sha' bi; al - Nakha-e; Shuraih; al - Hasan al - Basri; al - Hanafiah. นอกจากนั้นแล้ว นักวิชาการอิสลามยังเห็นว่าการจับฉลากกับการใช้ผู้เชี่ยวชาญด้านอัตลักษณ์บุคคล(กอออิฟ)ในการยืนยันตัวบุคคลว่าอยู่ในสถานะเดียวกัน กล่าวคือ ไม่มั่นใจในความเที่ยงตรงของผลที่ได้จากทั้งสองวิธี แต่ด้วยปัจจุบันความเจริญทางนิติวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีด้านการพิสูจน์เอกลักษณ์บุคคลด้วยสารพันธุกรรม (ดีเอ็นเอ) ผลของการตรวจพิสูจน์เป็นที่ยอมรับในทุกระดับ จึงเห็นควรใช้ผลการพิสูจน์ทางนิติวิทยาศาสตร์ควบคู่กันกับการจับฉลากและการชี้ชัดโดยผู้เชี่ยวชาญด้านอัตลักษณ์ (กอออิฟ)

คำสำคัญ: ทัศนะนักวิชาการ ยืนยันวงศ์ตระกูล จับฉลาก

Abstract

It is an honor for an individual to protect the origin of the ancestry not to be switched. If the mistaken sperms or babies occur, it is necessary to identify the origin of the actual family. According to this case, Islamic scholars in the previous time adopted raffle for genealogical assertion. This qualitative research article intended to study the perspectives of four Islamic scholars on genealogy through a raffle method followed by comparing and conclusion. The study also academically and linguistically focused on semantic issues based on the perspectives of Islamic scholars. There were two groups of ideas, one group was agreed by Kharijah bin Said; Aban bin Othman; Ibn Sireen; Omar bin Abdul Aziz; Imam as - Shafi-e; al - Zhahiriyah; Ibn al - Qayyim, while the other group was disagreed by al - Sha' bi; al - Nakha-e; Shuraih; al - Hasan al - Basri; al - Hanafiah. In addition to the above-mentioned issues, there were some other Islamic scholars viewed on the unconfident of the two sincere founding outcomes due to the development

¹ สถาบันอิสลามและอาหรับศึกษา มหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์

¹ Academy of Islamic and Arabic Studies, Princess of Naradhiwas University

of current forensic sciences and its technology. Their proofs were acceptable among people. Therefore, the evident forensic science and the raffle method should be used concurrently.

Keywords: The Perspectives of Islamic Scholars, Genealogical Assertion, Raffle

บทนำ

ในกรณีข้อพิพาทเกี่ยวกับการอ้างสิทธิเหนือตัวทารกเกิดขึ้น การระงับข้อพิพาทในประเด็นนี้ด้วยวิธีการจับฉลากเป็นอีกหนึ่งวิธีที่อิสลามได้ให้การยอมรับในกระบวนการแก้ไขข้อพิพาท al - Andelusi (1993) กล่าวว่า “การจับฉลากด้วยการเสี่ยงทายนี้เป็นอีกวิธีหนึ่งที่อิสลามให้การยอมรับใช้ในการตัดสินคดีความพิพาท ซึ่งเป็นวิธีการอำนวยความสะดวกธรรมได้” เพื่อให้คู่กรณีได้เกิดความสบายใจในความยุติธรรมของผลที่ได้มา ซึ่งจะกระทำต่อเมื่อคู่กรณีต่างยินยอมให้ทำการจับฉลากและยอมรับในผลที่ออกมา การจะกระทำด้วยกระบวนการนี้ได้ก็เมื่อไม่อาจจะยืนยันชี้ชัดด้วยพยานบุคคล หรือพยานหลักฐานอื่นได้ จะเห็นได้ว่าการใช้กระบวนการจับฉลากได้ถูกบัญญัติตั้งปรากฏในอัลกุรอาน สุนนะฮ์ และอิจมาอ์ (มติเอกฉันท์ของปวงประชาผู้) ในขณะที่ความจำเป็นของการรักษาวงศ์ตระกูลนั้น เป็นเกียรติอันสูงส่งของมนุษย์ สอดคล้องกับเจตนารมณ์แห่งบทบัญญัติอิสลาม(มะกะอิด ชะรีอะฮ์) อัลฆอซาลี (al - Ghazali, (n.d) และอัลชาฏีบี al - Shatibi, (n.d) ได้กล่าวถึงการชำระไว้ซึ่งหลักความจำเป็น 5 ประการ คือ **ธำรงไว้ซึ่งศาสนา ชีวิต สติปัญญา วงศ์ตระกูล และทรัพย์สิน** ดังนั้นการจะรักษาไว้ซึ่งวงศ์ตระกูลที่ขอบด้วยบทบัญญัติอิสลามได้นั้นก็ต้องได้เกิดจากการถ่ายโอนของเซลล์และยีนจากบิดามารดาที่ได้ผูกพันกรรมสัมพันธ์ทางการสมรสชอบด้วยหลักศาสนบัญญัติโดยสมบูรณ์หรือเกิดจากการรวมเพศเสพเมถุนแบบลำคัณูผิด “ซุบฮาด”

อิสลามได้บัญญัติวิธีการระงับข้อพิพาทการสืบวงศ์ตระกูลหรือยืนยันวงศ์ตระกูลกรณีพิพาทในกรรมสิทธิ์ ด้วยกระบวนการจับฉลากไว้เพื่อเป็นทางออกหนึ่งของปัญหาครอบครัวและมรดกอิสลาม บทความนี้จึงมุ่งศึกษา ความหมาย ความเป็นมา ทัศนคติของนักวิชาการอิสลาม ข้อโต้แย้ง ความเหมาะสมของหลักฐานร่วมสมัย เพื่อทราบถึงความจำเป็น ความเป็นไปได้ ในการแก้ไขข้อพิพาทการสืบวงศ์ตระกูลที่เป็นปัญหาครอบครัวและมรดกด้วยการจับฉลาก

1. ความหมายของการจับฉลาก “กูรอฮ์”

ความหมายเชิงวิชาการของกูรอฮ์ (การจับฉลาก)

การให้นิยามอัลกูรอฮ์นี้ นักวิชาการอิสลามได้นิยามด้วยสำนวนต่างกันในความหมายคล้ายกัน ดังนี้

อับดุลมุหนิมและอัลกูตูบี (Abdul Munim (n.d); al - Qurtubi (2002)) นิยามว่า “**เป็นกระบวนการคัดแยกแบ่งส่วนของสิ่งใดสิ่งหนึ่งออกจากกลุ่ม เพื่อให้เกิดความเสมอภาคกรรมสิทธิ์การครอบครอง**” ส่วนอัลกออลอญี (al-Qal- aji, 1985) กล่าวว่า “**การเสี่ยงทายเพื่อเจาะจงสิทธิของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง**”

อิบน์ กอัยยิม (Ibn Qayyim, 1953) ได้นิยามในตำราอัตตุรูก อัลฮุกมียะฮ์ ฟิ อัลคิยาซะฮ์ อัชชะรียะฮ์ว่า “การมอบหมายต่ออัลลอฮ์ให้ทรงตัดสินในสิ่งที่เกินญาณวิสัยของมนุษย์ ในประเด็นที่มนุษย์สับสนหนทางในการเจาะจงชี้ขาด การจับฉลากจึงเป็นวิธีทางเดียวในการตัดสินความพิพาทที่ไม่ปรากฏหลักฐาน ซึ่งการใช้วิธีการจับฉลากสามารถทำให้คู่พิพาทเกิดความสบายใจในผลที่ปรากฏจากการจับฉลาก”

2. ประวัติและความเป็นมาของการจับฉลาก

ความเป็นมาของกระบวนการจับฉลากได้ปรากฏในอัลกุรอาน สุนนะฮ์และอิจมาอ์ของนักวิชาการอิสลาม ดังนี้

2.1 อัลกรุอาน

อัลลอฮ์ทรงกล่าวการจับฉลากเป็นหนึ่งในกระบวนการที่ใช้เพื่อการตัดสินความพิพาทในสุเราะฮ์อัลอิหมรอน ความว่า “...และเจ้ามิได้อยู่ ณ ที่พวกเขา ขณะที่พวกเขาโยนเครื่องเสี่ยงทายของพวกเขา (เพื่อทราบ) ใครในหมู่พวกเขาจะได้เป็นผู้อุปการะมรยัม และเจ้ามิได้อยู่ ณ ที่พวกเขา ขณะที่พวกเขาได้เสี่ยงกัน” (อาลิอิหมรอนส่วนหนึ่งของอายะฮ์ที่ 44)

จะเห็นได้ว่าอายะฮ์นี้ได้แสดงให้เห็นว่า “การจับฉลากเป็นวิธีการหนึ่งที่อัลลอฮ์ได้ออกให้กับท่านนบีได้รับรู้เรื่องราวสำคัญเกี่ยวกับบุคคลที่อัลลอฮ์ทรงคัดเลือกพวกเขา ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ไม่ได้เกิดในสมัยของท่านนบีแต่ท่านนบีได้รับรู้เหตุการณ์เหล่านั้นได้ด้วยวิญญูรของอัลลอฮ์ เกี่ยวกับที่มีชนกลุ่มหนึ่งได้ทำการเสี่ยงทาย เพื่อกำหนดตัวบุคคลดูแลมรยัม (หญิงสาวที่ดำรงตนอยู่ในมัสยิด ซึ่งนางเป็นมารดาของท่านนบีมุซา)” (Lujnah min Ulamā’al – Azhar, 1995) “การจับฉลากจึงเป็นที่อนุญาตให้ใช้ในการเจาะจงในบางสิ่งบางอย่าง” (al – Qurtubi, 2002)

ในสุเราะฮ์อัลอิหมรอน ฟาตมา ปราชญ์ถึงวิปฏิบัติของชนกลุ่มหนึ่งในสมัยของท่านนบียูนุสที่ได้ใช้กระบวนการจับฉลาก เพื่อแก้ไขความพิพาทระหว่างกันในการมสลิทการได้ขึ้นเรือ ความว่า “จงรำลึก ขณะที่เขาหนีไปยังเรือที่บรรทุกผู้คนที่ยึดเพียบ ดังนั้น ยูนุสได้ร่วมจับฉลาก แล้วเขาจึงอยู่ในหมู่ผู้ถูกพิชิต (แพ้ในการจับฉลาก)” (อัลอิหมรอนอายะฮ์ที่ 140 - 141)

อายะฮ์นี้ได้แสดงให้เห็นว่า “ท่านนบียูนุสยอมรับและเคยใช้การจับฉลาก เลือกผู้กระโดดลงทะเลเพื่อบรรเทาหน้าหนักเรือ แก้ปัญหาเรือผู้โดยสารล้นเกินน้ำหนัก ผลการจับฉลากปรากฏว่าท่านนบียูนุสเป็นผู้จับได้และต้องลงจากเรือ” (Lujnah min Ulamā’ al – Azhar, 1995)

จากทั้งสองอายะฮ์ข้างต้นชี้ให้เห็นว่า “การจับฉลากเสี่ยงทายเป็นวิธีการหนึ่งที่ได้รับการยอมรับกันและใช้กันอย่างแพร่หลายในสังคมยุคนั้น ซึ่งผลเป็นมติสุดท้ายในการยุติความพิพาท” (al – Bayati, 2013) นักวิชาการอิสลามทั้งสี่สำนัก ฮนะฟียะฮ์ มาลิกียะฮ์ ชาฟีอียะฮ์และสะนาบีละฮ์และนักวิชาการอิสลามร่วมสมัยถือว่าการจับฉลากและผลที่ได้จากการจับฉลากนั้นเป็นเหตุผลที่ชอบธรรมในการอ้างกรรมสิทธิ์ ซึ่งวิธีนี้ยังเป็นวิธีที่ได้รับการยอมรับจากคุณูรณิทั้งสองฝ่ายด้วย (Ibn Qayyim, 1998)

2.2 สุนนะฮ์

หลักฐานจากสุนนะฮ์ระบุว่า ท่านนบีเคยใช้ให้บรรดาภริยาทำการจับฉลากเพื่อหาผู้ร่วมเดินทางไกลกับท่านดังปรากฏในฮะดีษ ความว่า จากท่านหญิงอฮ์ชะฮ์ กล่าวว่า “ท่านนบีครั้งเมื่อท่านประสงค์เดินทางไกล ท่านได้ทำการจับฉลากในบรรดาภริยาของท่าน เมื่อภริยาท่านได้ถูกฉลาก ท่านก็เดินทางกับนาง” (Abu Dawood, 2009)

2.3 อัลอิญมาอ

นักวิชาการอิสลามต่างเห็นพ้องต้องกัน ว่าการจับฉลากเป็นวิธีหนึ่งที่อิสลามยอมรับและสามารถนำมาใช้ในการระงับแก้ไขความพิพาทได้ หรือสามารถใช้ในการใช้หลักฐานอื่นๆ ไม่สามารถกระทำได้ เช่น การมีสถานะของคู่สมรส “อัลฟิรอฮ์” การใช้ยานบุคคลหรือลักชีพยาน และหลักฐานอื่นๆ ไม่สามารถทำได้ al – Marzuqi (2000) เช่น ประเด็นการใช้เป็นหลักฐานการยืนยันและรับรองการสืบสายวงศ์ตระกูลของผู้ที่ไม่ทราบวงศ์ตระกูลหรือเมื่อเกิดความสงสัยในตัวทารก เป็นต้น

3. ทศนะของนักวิชาการอิสลามต่อการเจาะจงวงศ์ตระกูลด้วยการจับฉลาก

ก่อนจะได้นค้นพบวิทยาการด้านนิติวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวกับเอกลักษณ์บุคคลว่าด้วยสารพันธุกรรม (ดีเอ็นเอ) เมื่อเกิดความพิพาทถึงความชอบธรรมการสืบวงศ์ตระกูลของบุคคลหนึ่งขึ้น การชี้ชัดในการสืบวงศ์ตระกูลนั้น จะพิจารณาตามลำดับความน่าเชื่อถือของหลักฐานที่จะแสดงถึงความเชื่อมโยงของบุคคลกับผู้เป็นบิดาในกรอบข้อกำหนดและเงื่อนไขของบทศาสนบัญญัติเป็นสำคัญ เช่น ด้วยการผูกนิติกรรมสัมพันธ์ทางการสมรส ด้วยการให้การยอมรับ ด้วยการรับรองบุตรโดยลักชีพยาน ด้วยการเปรียบเทียบอัตลักษณ์บุคคล และด้วยการจับฉลากอย่างนี้ เป็นต้น นอกจากนี้ได้กล่าวมาจะเห็นว่าอิสลาม

ได้ให้การยอมรับการใช้ผู้เชี่ยวชาญด้านอัตลักษณ์บุคคล (กออพิ) มาทำการเปรียบเทียบอัตลักษณ์บุคคลเป็นหลักฐานในการยืนยันตัวบุคคล แต่หากการยืนยันของผู้เชี่ยวชาญแย้งกันจนไม่สามารถลงมติได้ เช่นนี้การนำกระบวนการจับฉลากมาใช้เป็นทางออกของข้อพิพาทนั้น นักวิชาการอิสลามเห็นว่าการยืนยันด้วยการจับฉลากกับการยืนยันโดยผู้เชี่ยวชาญด้านอัตลักษณ์บุคคล (กออพิ) มีสถานะความเป็นหลักฐานอยู่ในสถานะเดียวกัน จึงเห็นว่านักวิชาการอิสลามมีทัศนะต่อการใช้กระบวนการจับฉลากเพื่อยืนยันวงศ์ตระกูลต่างกันเป็น 2 ทัศนะ คือ

3.1 ทัศนะที่หนึ่งเห็นว่า ให้ทำการจับฉลาก ซึ่งเป็นทัศนะของ Kharijah bin Said; Aban bin Othman; Ibn Sireen; Omar bin Abdul Aziz; Imam as - Shafi-e; al - Zahiriyah; Ibn Qaiyim; (al - Shafi -e, (2001) ; Ibn Rushd,(1999); al - Kharsi,(1317); al - Qarafi,(1998); al - Nawawi, (n.d); Ibn Qayyim, (1998)) หลักฐานการหาผู้อุปถัมภ์มรียัมและการเสียหายคัดผู้โดยสารออกจากเรือของนบียูนุส ดังมีหลักฐานต่อไปนี้

(1) อายะฮ์ที่ 44 ของสุเราะฮ์อะลอะอิมรอน ความว่า “...และเจ้ามิได้อยู่ ณ ที่พวกเขา ขณะที่พวกเขาโยนเครื่องเสียหายของพวกเขา (เพื่อทราบ) ใครในหมู่พวกเขาจะได้เป็นผู้อุปการะมรียัม และเจ้ามิได้อยู่ ณ ที่พวกเขา ขณะที่พวกเขาโต้เถียงกัน” (อะลอะอิมรอนส่วนหนึ่งของอายะฮ์ที่ 44)

อายะฮ์นี้ได้ชี้ชัดว่าการจับฉลากสามารถใช้เป็นหลักฐานในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ นักวิชาการอิสลามทั้งสี่มัซฮับ (มัซฮับ หมายถึง สำนักคิดของนิติศาสตร์อิสลามที่ขึ้นชื่อประกอบด้วยมัซฮับฮนะฟียะฮ์ มาลิกียะฮ์ ชาฟีอียะฮ์ และสะนาบีลียะฮ์) ได้อนุญาตให้ใช้บทบัญญัติของชนรุ่นก่อน “ซุรอมันกอบลาฮา” มาเป็นวิธีหนึ่งในการตัดสินความพิพาท เมื่อเห็นว่าหลักฐานอื่นที่มีอยู่ไม่อาจมาใช้กับเหตุการณ์นั้นได้ นอกจากการใช้กระบวนการจับฉลาก เพราะเห็นว่าการละเว้นปฏิบัติในสิ่งที่ควรนำมาปฏิบัตินั้นหมายถึงการปล่อยให้ทารกอยู่อย่างไม่มีการสืบสายวงศ์ตระกูล เป็นการกระทำที่ขัดกับหลักการของบทศาสนบัญญัติ (Ibn Qayyim, 1953)

(2) อายะฮ์ที่ 140-141 ของสุเราะฮ์อัคค็อฟฟาต ความว่า “จงรำลึกขณะที่เขาหนีไปยังเรือที่บรรทุกผู้คนที่เต็มเพียง ดังนั้นยูนุสได้รวมจับฉลาก แล้วเขาจึงอยู่ในหมู่ผู้แพ้ในการจับฉลาก” (อัคค็อฟฟาตอายะฮ์ที่ 140 - 141)

(3) ฮะดีษท่านหญิงอะฮ์ชะฮ์โดย ความว่า จากท่านหญิงอะฮ์ชะฮ์กล่าวว่า “ท่านนบี ครั้นเมื่อท่านประสงค์เดินทางไกล ท่านได้ทำการจับฉลากในบรรดาภริยาของท่าน เมื่อภริยาท่านใดได้รับการจับฉลากท่านก็ได้เดินทางกับนาง” (al - Bukhari, (2000); Abu Dawood, (2009)

(4) ฮะดีษวัยด์ บินอรรกออมความว่า จากท่านอับดุลลาฮ์ บิน อัลเคาะลีล จากท่าน ไซด์ บิน อรรกออม กล่าวว่า “ครั้งหนึ่งฉันได้นั่งอยู่กับท่านนบี แล้วมีชายท่านหนึ่งได้เดินทางมาจากประเทศเยเมน” กล่าวรายงานต่อท่านนบีว่า “ชายชาวเยเมนสามคนได้เข้าฟ้องร้องความต่อท่านอะลีถึงปัญหาพิพาทของพวกเขาเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในตัวทารกที่ชายทั้งสามคนนั้นได้รวมประเวณีกับนางในสภาพที่นางปลอดจากประจำเดือน” ท่านอะลี ได้กล่าวว่า “ทารกเป็นบุตรของชายผู้นี้” ทำให้ชายสองในสามคนไม่พอใจ ครั้นท่านอะลิกกล่าวอีกครั้งว่า “ทารกเป็นบุตรของชายผู้นี้” ทำให้ชายสองในสามคนไม่พอใจเช่นกัน แล้วท่านอะลิกกล่าวครั้งที่สามว่า “ทารกเป็นบุตรของชายผู้นี้” ทำให้ชายสองในสามคนที่เหลือไม่พอใจ ครั้นท่านอะลิกกล่าวเป็นครั้งที่สี่ว่า “ทารกเป็นของชายผู้นี้” ทำให้ชายสองคนที่เหลือไม่พอใจ เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วท่านอะลิจึงกล่าวว่า พวกเจ้าทั้งสามคนเป็นเจ้าของร่วมกันในตัวทารก ดังนั้นฉันจะทำการจับฉลากระหว่างพวกเจ้าทั้งสามคน หากใครผู้ได้รับฉลากนั้นเขาคือบิดาของทารกนั้น และเขาผู้นั้นต้องจ่าย (ดิยะฮ์ หมายถึง สินไหมชดเชยที่ต้องจ่ายต่อคุณภรรยาเนื่องจากการกระทำละเมิด) ในจำนวนหนึ่งส่วนสามให้กับสองคนที่เหลือ จึงได้ดำเนินการจับฉลากและตัดสินให้กับผู้ที่จับฉลากนั้นได้” ทำให้ท่านนบีหัวเราะพอใจจนสามารถเห็นพินกรรมของท่าน (Abu Dawood, 2009)

ชะติษบทนี้ชี้ให้เห็นถึง 3 ประการ กล่าวคือ

1. การจับฉลากเป็นทางออกหนึ่งที่เป็นที่ยอมรับของศาสนบัญญัติ
2. สามารถปรับเป็นสินไหมชดเชยจำนวนหนึ่งในสามส่วนจากผู้ชนะการจับฉลาก เพื่อจ่ายให้

กับผู้แพ้ในการจับฉลาก (Ibn Qayyim, 1998 ; Ibn Qayyim, 1953)

3. จะเห็นได้ว่าการใช้กระบวนการจับฉลากนี้ได้รับการสนับสนุนจากการปฏิบัติของท่านนบี บรรดาสะหะบะฮ์จึงได้มีมติเอกฉันท์ว่าการใช้การจับฉลากเป็นวิธีการแก้ไขความพิพาทเช่นกัน Ibn Qayyim (1953) กล่าวเป็นหลักฐานกับชะติษว่า “มีชนกลุ่มหนึ่งขัดแย้งการทำหน้าที่อะซานละหมาด ท่านสะอูดจึงได้ทำการจับฉลากเพื่อขจัดความขัดแย้ง” เช่นเดียวกับชะติษของท่านอะลี นั้นชัดเจนว่าได้มีการใช้กระบวนการจับฉลากเป็นทางออกของปัญหา การยืนยันการสืบสายวงศ์ตระกูลให้กับทารก กระทั่งว่าความนั้นท่านนบีได้รับทราบแล้วยังมีการยืนยันของท่านนบีนั้นถือเป็นหลักฐาน

(5) ชะติษเล่าโดยอิมรอนความว่า “มีชายท่านหนึ่งเมื่อป่วยใกล้ตายได้ทำการเฝ้าทาสจำนวนหกคน โดยที่บรรดาทาสเหล่านั้นเป็นทรัพย์สินชิ้นสุดท้ายสำหรับเขา เมื่อท่านเราะสุล ได้รู้เรื่องดังกล่าวแล้วท่านได้กล่าวต่าหนิชายผู้นั้น และได้เรียกบรรดาทาสทั้งหลายมา ท่านเราะสุล ได้ทำการแบ่งกลุ่มออกเป็นสามกลุ่ม แล้วทำการหยิบฉลากสองฉลาก หากจับได้เป็นชื่อใครผู้นั้นสามารถเป็นไท ส่วนบุคคลที่เหลือคงไว้เป็นทาสต่อไป” (Abu Dawood, 2001)

(6) ชะติษเล่าโดยอุมมุสะละมะฮ์ความว่า จากท่านอุมมุสะละมะฮ์จากท่านนบี กรณีพิพาทเรื่องมรดกของชายสองคนที่ต่างก็ไม่มีหลักฐานยืนยันในกรรมสิทธิ์ของตน ท่านนบีได้กล่าวว่า “ผู้ใดที่ฉันได้ตัดสินบางอย่างให้เขาในสิทธิของสหายของเขา แท้จริงแล้วทรัพย์สินที่ฉันได้มอบให้กับเขา นั้นเป็นส่วนหนึ่งของไฟนรก” ครั้นชายทั้งสองต่างได้กล่าวว่า “โอ้ท่านเราะสุลลุลลอฮ์ สิทธิของฉันนั้นเป็นของสหายฉัน” ท่านเราะสุลกล่าวว่า “ไม่ละ แต่เจ้าทั้งสองจงไปจับฉลากเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิฉันแล้วให้เจ้าทั้งสองจงโอฬิกรรมให้กับสหายของเขา ” (Abu Dawood, 2001)

3.2 ทศนะที่ส่องเห็นว่า การจับฉลากทำไม่ได้ ซึ่งเป็นทัศนะของ al - Sha' bi; al - Nakha - e; Shuraih; al - Hasan al - Basri; al - Hanafiyah (Ibn Humam, (2003); Ibn Ābidin, (2003); al - Kharsi, (1317); al - Nawawi, (n.d); al - Shawkani, (1982)) ทศนะนี้เห็นว่า การจับฉลากนั้นไม่สามารถใช้ในการตัดสินความพิพาทได้ด้วยการยกเหตุผลสนับสนุนทัศนะของตนดังนี้

(1) เซค สาดะฮ์ จากสำนักอัลหะนะฟียกกล่าวว่า “ไม่มีกรจับฉลากสำหรับการเดินทางเพราะสามีนั้นสามารถจะพาใครก็ได้ในบรรดาภริยาของเขาตามความปรารถนาของสามี แต่การจับฉลากนั้นเป็นการสร้างความสบายใจให้กับบรรดาภริยา ส่วนการจับฉลากในการแบ่งทรัพย์สินที่เป็นหุ้นส่วนกันเป็นหน้าที่ของศาลที่จะจัดให้ใครตามความเหมาะสม แต่ใช้วิธีการจับฉลากนั้นเพื่อให้เกิดความสบายใจและหลีกเลี่ยงการครหา” (Shaik Sadah, 1997)

(2) อัลเมาซูลียได้ให้ทัศนะไว้ในหนังสืออัลอิกติยาารุ ลิ ตะฮฺลิล อัลมุคตาร ว่า “ให้ทำการแยกจำแนกโดยศาลตามสัดส่วนของแต่ละคน โดยไม่จำเป็นต้องจับฉลาก เพราะการจัดแบ่งส่วนโดยศาลถือเป็นอำนาจหน้าที่ของศาลโดยนิตินัย ส่วนการจัดแบ่งด้วยวิธีการจับฉลากนั้นไม่ใช่เพื่อการอื่นใดนอกจากเพื่อให้ทั้งสองฝ่ายเกิดความสบายใจและไม่เป็นที่ครหาของสังคม” (al - Musuliy, 1998)

(3) อะบูหะนีฟะฮ์ได้ให้ทัศนะต่อการเลียงหายเพื่อหาตัวผู้ดูแลมรดกและการคัดเลือกภริยาในการเดินทางไกลว่า “แท้จริงการจับฉลากในประเด็นของชะกัรียาและภริยาของท่านนบีนั้น หากพวกเขาได้รวมกันปรึกษาตกลงด้วยกันแล้วจนเป็นที่พอใจของทั้งสองฝ่ายแล้วก็สามารถกระทำโดยมิจำเป็นต้องทำการจับฉลาก” (al - Jassas, 1992)

4. ข้อโต้แย้ง

หลักฐานที่ทัศนะที่สองได้ใช้เพื่อสนับสนุนทัศนะของตนนั้นได้มีการโต้แย้งโดยทัศนะที่หนึ่งด้วยเหตุผลดังนี้

(1) หลักฐานที่ทางอะบิหะนะฟีฮ์ได้ยกเป็นหลักฐานนั้นท่านอิบนุอะรอบีอี Ibn Arabi, (n.d) กล่าวว่า เป็นเหตุผลที่มีค่าน้ำหนักอ่อนไม่อาจใช้เป็นหลักฐานได้ เนื่องจากการจับฉลาก เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิพิพาทนั้นไม่อาจใช้หลักฐานในการตัดสินความพิพาทได้ ซึ่งจะเห็นว่าคูกรณีทุกฝ่ายต่างต้องการเป็นผู้ได้สิทธินั้น และการอ้างถึงการให้ความยินยอมหรือทำการตกลงของทั้งสองฝ่ายแทนการจับฉลากนั้น เป็นคนละประเด็นกัน เนื่องจากไม่มีใครเข้าใจได้ว่าการจับฉลากสามารถใช้ควบคู่กับการยินยอมได้ การเข้าใจเช่นนั้นเป็นการเข้าใจที่ไม่ถูกต้องและไม่ตรงกับประเด็น

(2) อัลเกาะรอฟีอี al - Qarafi (1998) กล่าวว่า “การจับฉลากที่สามารถทำได้ต้องทำการจับฉลากในสิ่งที่ เป็นชนิดเดียวกัน ประเภทและจำนวนเดียวกัน เมื่อใดก็ตามมีความแตกต่างในชนิด ประเภท เหล่านี้ก็ไม่อาจจะทำการจับฉลากได้ เพราะจะทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำกัน เป็นเหตุให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งสูญเสียประโยชน์บางประการ ในทางกลับกันนั้นถ้าเกิดความพิพาทในชนิด ประเภทและจำนวนต่างกัน ก็ไม่อาจทำการจับฉลากได้ เพราะการจับฉลากเช่นนั้นส่งผลให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดสูญเสียประโยชน์และยังเป็นการสร้างความไม่สบายใจและกลางแกลงใจต่อทั้งสองฝ่ายกันได้” ในการนี้หม่อมอัลชาฟีอี al-Shafi-e (2001) ได้กล่าวถึงประเด็นที่สามารถใช้กระบวนการจับฉลากได้นั้นว่า “คูกรณีทั้งสองจะต้องมีหลักฐานแสดงกรรมสิทธิ์ในสถานะเดียวกัน” จึงจะทำการจับฉลากได้ หากไม่เป็นเช่นนั้นแล้วจะใช้กระบวนการจับฉลากตัดสินข้อพิพาทไม่ได้ ดังนั้นจึงต้องตัดสินให้กรรมสิทธิ์แก่ผู้ที่มีหลักฐานที่มีน้ำหนักมากกว่าเป็นฝ่ายชนะคดี

5. ความเหมาะสมของหลักฐานรวมสมัย

ความคิดเห็นของผู้ศึกษา

หลังจากที่ผู้ศึกษาได้ยกหลักฐานและเหตุผลของทั้งสองทัศนะที่มีต่อการใช้กระบวนการจับฉลากทั้งที่ทัศนะการสนับสนุนใช้กระบวนการจับฉลากเพื่อการยืนยันการสืบสายวงศ์ตระกูลและสิทธิประโยชน์อื่นๆ และทัศนะที่ไม่เห็นด้วยกับการใช้กระบวนการจับฉลากแล้ว ผู้ศึกษาเห็นว่า การจับฉลากเป็นกระบวนการหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ในการยืนยันการสืบสายวงศ์ตระกูล หรือการยืนยันสิทธิประโยชน์อื่นที่สามารถให้ความยุติธรรมแก่คูกรณีได้ และเป็นการลดความกลางแกลงใจของผู้ถูกตัดสินแพ่คดี อีกทั้งสามารถแสดงให้เห็นถึงความโปร่งใสในกระบวนการตัดสินความ จนไม่นำสู่คำครหาในความไม่ยุติธรรมของศาลตามทัศนะที่หนึ่ง

แต่ถึงกระนั้นก็ตามผู้ศึกษายังเห็นว่า การจับฉลากนั้นจำเป็นต้องใช้ในการตัดสินความพิพาทในสิทธิประโยชน์ที่เป็นชนิด ประเภทและจำนวนเดียวกัน ซึ่งไม่อาจใช้กระบวนการจับฉลากนี้ในสิ่งที่ต่างประเภท ต่างชนิดและต่างคุณภาพกันได้ เพราะนั้นเป็นการเหลื่อมล้ำในสิทธิประโยชน์จนนำสู่การพิพาทมากยิ่งขึ้นและอาจก่อให้เกิดความไม่ยุติธรรมได้

ส่วนการใช้กระบวนการจับฉลากในการยืนยันการสืบสายวงศ์ตระกูลทารกที่พลัดพรากกลับตัวจากโรงพยาบาล สถานอนุบาล การสลับนำเชื้อสัจหรือไขในระหว่างการทำหมั้นการผสมเทียมเด็กหลอดแก้ว หรือแม่แต่ด้วยเหตุการณ์ธรรมชาติการจลาจลกลางเมือง สงครามอย่างนี้ เป็นต้น จนนำสู่การพิพาทกรรมสิทธิ์ในตัวทารกนั้น เห็นว่าไม่สมควรใช้กระบวนการจับฉลากทั้งที่สามารถใช้ผู้เชี่ยวชาญด้านอัตลักษณ์บุคคล “กออิฟ” ซึ่งได้รับการรับรองโดยทบศาศสนัญญูติมาใช้เพื่อยืนยันการสืบสายวงศ์ตระกูลนั้น แต่ประเด็นคำถามว่าเมื่อบรรดาผู้เชี่ยวชาญด้านอัตลักษณ์บุคคล “กออิฟ” ได้ยืนยันและมิมติแย้งกัน ทางออกของปัญหานี้ คือให้ใช้การพิสูจน์เอกลักษณ์บุคคลด้วยสารพันธุกรรม (ดีเอ็นเอ) ด้วยผู้เชี่ยวชาญทางด้านนิติวิทยาศาสตร์ทำการตรวจพิสูจน์ดีเอ็นเอซึ่งมีความแม่นยำถูกต้องอยู่ที่ระดับ 99.99 % จะมีความเหมาะสมถูกต้องกว่า นอกจากนั้นแล้วกระบวนการพิสูจน์เอกลักษณ์บุคคลด้วยสารพันธุกรรมนี้เป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลายของนักวิชาการอิสลาม นักวิชาการทั่วไปและศาล

จากหลักฐานและเหตุผลของทั้งสองทัศนะข้างต้นผู้ศึกษาเห็นว่าทัศนะของนักวิชาการอิสลามทั้งสองทัศนะไม่สอดคล้องกับประเด็นเกี่ยวกับการใช้กระบวนการจับฉลาก ดังนี้

1. นักวิชาการอิสลามทั้งสองสำนักได้จับประเด็นการจับฉลากที่เกี่ยวกับสิทธิประโยชน์โดยทั่วไป โดยที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการสืบสายวงศ์ตระกูลเป็นแต่อย่างใด

2. เมื่อผลการวินิจฉัยยืนยันของผู้เชี่ยวชาญด้านอัตลักษณ์บุคคล “กอออิฟ” เป็นมติแล้ว การวินิจฉัยยืนยันของผู้เชี่ยวชาญด้านอัตลักษณ์บุคคลในขณะที่มีความเห็นของผู้อื่นเห็นแย้งกัน เช่นนี้แล้วไม่สามารถจะยึดใช้ผลการวินิจฉัยของผู้เชี่ยวชาญด้านอัตลักษณ์บุคคลคนใดคนหนึ่งได้อีก เมื่อนำกระบวนการจับฉลากแล้วก็ไม่อาจสร้างความพึงพอใจให้แก่คู่กรณีได้ เนื่องจากผลการจับฉลากไม่ใช่หลักฐานที่สามารถสร้างความมั่นใจในความเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่แท้จริงได้

3. เมื่อการจับฉลากไม่สามารถสร้างความมั่นใจได้ เช่นเดียวกับการยืนยันการสืบสายวงศ์ตระกูลของผู้เชี่ยวชาญด้านอัตลักษณ์บุคคล “กอออิฟ” ซึ่งความแตกต่างทางลักษณะของสังคมนาเนื่องจากสังคมนาในสมัยอดีตเป็นสังคมนาเล็กๆ ผู้คนสามารถไปมหาสูร์จู้กหน้าตากัน เมื่อเกิดการพิพาทการสืบสายวงศ์ตระกูลก็สามารถให้การยืนยันได้อย่างถูกต้อง

ปัจจุบันสังคมนาได้ขยายตัวเป็นสังคมนาใหญ่ จึงเป็นการยากที่จะให้ผู้เชี่ยวชาญด้านอัตลักษณ์บุคคล “กอออิฟ” มายืนยันได้ถูกต้องแม่นยำดังเช่นในอดีต อีกทั้งสมัยก่อนยังไม่มีเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาช่วยทำการพิสูจน์เอกลักษณ์บุคคลได้ ต่างกับปัจจุบันที่มีการค้นพบว่ามนุษย์มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่บุคคลอื่นไม่สามารถมีเหมือนกันได้

จึงเห็นว่าเมื่อเกิดการพิพาทการสืบสายวงศ์ตระกูลในรูปแบบนี้ขึ้น สมควรใช้การพิสูจน์เอกลักษณ์บุคคลด้วยสารพันธุกรรม (ดีเอ็นเอ) เป็นเครื่องมือยืนยัน สามารถสร้างความสบายใจให้กับทุกฝ่ายที่พึงมีต่อกระบวนการตัดสินความของศาล ดังนั้นศาลจึงมีความจำเป็นที่จะต้องให้หลักฐานที่สามารถชี้ถึงความจริงนั้นได้มากที่สุด ตามหลักเกาะวาอิดพิกี ความว่า **“แท้จริงแล้วการใช้อำนาจพิจารณาของศาล ต้องขึ้นอยู่กับความน่าเชื่อถือของหลักฐาน”** (al - Mardawi, 1971)

4. คดีความพิพาทที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัยมีความลับซับซ้อนแตกต่างกันตามความเจริญของสังคมนาตลอดจนรูปแบบแนวคิดของมนุษย์ก็เกิดการพัฒนาตามไปด้วย ซึ่งจะเห็นถึงความแตกต่างของสังคมนาในอดีต ดังนั้นวิธีการอ้างความชอบธรรมย่อมมีความแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าหลักการใช้ของกฎหมาย ย่อมต้องเปลี่ยนแปลงยึดหยุ่นตามเวลานั้นไปด้วย ด้วยเหตุนี้ท่านอิหม่าม อัล สะยูตี ได้วางหลักกฎหมายอะอิดพิกี ความว่า **“ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าการเปลี่ยนแปลงกฎหมายนั้นสามารถขึ้นอยู่กับเปลี่ยนแปลงของกาลเวลา”** (al - Sayuti, 1983)

สรุป

นักวิชาการอิสลามทั้งสี่สำนักคิด มีทัศนะต่อการใช้วิธีการจับฉลากในการยืนยันตัวบุคคลต่างกันออกเป็น 2 ทัศนะ คือ ผลได้จากการจับฉลากเป็นที่ยอมรับในการยืนยันวงศ์ตระกูล เป็นทัศนะของKharjah bin Said; Aban bin Othman; Ibn Sireen; Omar bin Abdul Aziz; Imam as - Shafi-e; al - Zhahiriyah; Ibn Qayyim และเห็นว่าผลของการจับฉลากไม่เป็นที่ยอมรับในการยืนยันวงศ์ตระกูล เป็นทัศนะของ al - Sha' bi; al - Nakha-e; Shuraih; al - Hasan al - Basri; al - Hanafiah.

นอกจากนั้นแล้วนักวิชาการอิสลามยังเห็นว่า ระหว่างการจับฉลากกับการใช้ผู้เชี่ยวชาญด้านอัตลักษณ์บุคคล (กอออิฟ) ในการยืนยันตัวบุคคลนั้นว่าอยู่ในระดับเดียวกัน เนื่องจากทั้งสองวิธีดังกล่าวอยู่ในสถานะไม่มีความมั่นใจว่าผลที่ได้มา มีความเที่ยงตรง แต่เนื่องด้วยในสมัยอดีตนั้นความเจริญทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีด้านการพิสูจน์เอกลักษณ์บุคคลด้วยสารพันธุกรรม (ดีเอ็นเอ) ยังไม่ปรากฏเป็นที่ยอมรับเหมือนปัจจุบัน ที่ผลการตรวจพิสูจน์เป็นที่ยอมรับในทุกะดับ ผู้ศึกษาจึงเห็นว่าควรใช้กระบวนการพิสูจน์เอกลักษณ์บุคคลด้วยสารพันธุกรรมที่ใช้ในนิติวิทยาศาสตร์ซึ่งมีผลยืนยันความถูกต้อง ที่เที่ยงตรงมากกว่าใช้พิสูจน์ยืนยันผลของการจับฉลากหรือผลของการชี้ชัดโดยผู้เชี่ยวชาญ(กอออิฟ)อีกครั้ง ทั้งนี้เพื่อให้ทั้งคู่กรณีเกิดความสบายใจในความยุติธรรม

ข้อเสนอแนะ

ให้ศึกษาทัศนะของนักวิชาการอิสลามร่วมสมัยต่อความเป็นไปได้ในการนำผลการตรวจพิสูจน์เอกลักษณ์บุคคลว่าสารพันธุกรรมเป็นหลักฐานยืนยันความสัมพันธ์ทางสายโลหิต คดีความแพ่งและคดีความอาญา

รายการอ้างอิง

- Abdul Munim, Mahmood Abdul Rahman. (n.d.). *Mu'jam al - Mustalahat wa al - Alfaz al - Fiqhiyah*. al - Qahirah: Dar al - Fadhilah.
- Abu Dawood, (2009). Sulaiman bin al - Asash al - Azdi al - Sajistaniy. *Sunan Abi Dawood*, al - Muhaqqiq, Shuaiyb al - Arnauoot, Dar al - Risalah al- Alamiyah.
- Abu Dawood, Abi Toyyib Muhammad Shamshuddin al - Abadi. (2001). *Aunun al - Ma'bood*. al - Qahirah: Dar al - Hadhith, n. p.
- al - Andelusi, Muhammad bin Yosof al - Andelusi. (1993). *Tafsir al - Bahr al - Muheet*. Bairut: Dar al - Kutub al - Ilmiyah.
- al - Bayati, Abd al - Ghafoor Muhammad Ismail al - Bayati. (2013). *al - Tashri' al - Qadha - e fi al - Qur-an*. Bairut: Dar al - Kutub al - Ilmiyah .
- al - Bukhari, Imam al - hafiz abi abduLah Muhammad bin Ismail al - Bukhari. (2000). *Dar al - Salam, Riyadh*. 2.
- al - Ghazali, (n. d). *Mustasfa*. Al - Madinah Saudiarabia.
- al - Jassas, Abi Bakr Ahmad bin Ali al - Raziyy al - Jassas. (1992). *Ahkam al - Quran*, Dar al - Ihyaa' al - Turath al - Arbiyy, Bairut.
- al - Kharsi, Abi abd Lah Muhammad. (1317). *Mukhtazar Khalil*, Matba-ah al- Kubra al- Amiriah, T2.
- al - Mardawi, Abu al - Hassan Ali bin Muhammad bin Habeeb al - Bazri. (1971). *Adab al - Qadhee*, Matba-ah Baghdad, Iraq.
- al - Marzuqi, Aishah Sultan Ibraheem. (2000). *Isbath al- Nasab fi dau - I al - Mu'tayat al - Ilmiyah al - Muasarah Dirasah tashiriyah Muqaranah*. Jamiah al - Qahirah.
- al - Musuli, Abdullah bin Mawlood al - Musuli. (1998). *al - Iktiyar li Ta'lil al - Mikhtar*, Dar al - Ma'rifah, Bairut.
- al - Nawawi, al - Nawawi Abi Zakarya Yahya bin Sharaf al - Nawawi al - Dimasqi (n. d). *Maktabah al - Salafiah Madinah al - Muanwwarah*. (n.p.).
- al - Qarafi, Shihabuddin Abi al - Abbas Ahmad bin Idris bin abd Rahman al - Sonhaji al - Qarafi. (1998). *al- Furooq anwar al - Burooq fi Anwar al- Furooq*, Dar al - Kutub al - Ilmiyah, Bairut.
- al-Qal- āji Muhammad Rawas al - Qal- aji wa Sawdik Hamid al - Qanibi. (1985). *Mu'jam Lugah al - Fuqaha'*, Dar al - Niqash, Bairut.
- al - Qurtubi, Abi Abdillah Muhammad bin Ahmad al - Ansariyy al - Qurtubi. (2002). *al - Jami' li Ahkam al - Qur-An*, Dar ihyat al - Turath al- Arabi, Bairut.

- al - Sayuti, Jalaluddeen Abd Rahman. (1983). *al - Ashbah wa al - nazha - ir fi Qawa -id wa Furoo' Fiqh as - Shafi -ie*. Dar al - Kutub al Ilmiah, Bairut.
- al - Shafi -e, Muhammad bin Idris. (2001). *al- Um, Dar al- Wafaa', al- Mansorah*.
- al - Shatibi, al - Muwafaqaat. (n. d). *Dar Ibn affan*.
- al - Shawkani Muhammad bin Ali bin Muhammad al - Shawkani. (1982). *Nailu Aotor*, Dar ibn Qaiyim, al - Saudiah.
- Ibn Arabi, Abi Bakr Muhammad bin Abdullah al - Ma'roof bi Ibn Arabi. (n. d). *Ahkam al -Quran*, Dar al -Kutub al - Ilmiah, Bairut.
- Ibn Qayyim, Samsuddin abi Abd Lah Muhammad abi Bakr al - Zarie al-Dimasqi. (1953). *al - Turuk al - Hukmiah fi al - Siyasa al - Shar -iyah. Matabah al Sunnah al - Muhammadiyah*. al-Qahirah.
- Ibn Qayyim, Samsuddin abi Abd Lah Muhammad Abi Bakr al - Zarie al-Dimasqi. (1998). *Zad al - Ma - aad fi Hahyi kairi al - Bariyah, al- Risalah Publishers, bairut - Lubnan T3*.
- Ibn Rushd, Muhammad bin Ahmad Muhammad bin Ahmad Ibn al - Rushd al - Qurtubi. (1999). *Bidayah al - Mujtahid wa Nihayah al - Muktasid*. Dar ibn Hazmi, Bairut.
- Ibn Ābidin, Muhammad Amin. (2003). *Raddun al - Muhtar ala al - durri Mukhtar Sahr tanwir al Absar*. Dar alimi al - Kutub, Riyahd.
- Ibn Humam, Kamaluddin Muhammad bin Abd Wahid al-Siwasi. (2003). *Sharh Fath al - Qadeer*, Dar al - Kutub al Ilmiah, Bairut.
- Lujnah min Ulamā' al - Azhar. (1995). *al - Muntakhab fi Tafsir al - Qur-an, al -Majlis al - A'la lil Shu'aon al - Islamiyah, Mu a'ssasah al - Ahram, Misr*. [Online]. URL: [http:// www. altafsir. com](http://www.altafsir.com)[Accessed, 28 October 2014]
- Shaik Sadah, Shaik Abd Rahman Muhammad al - Ma'roof Shaik Sadah. (1997). *Majma' al - Anhar fi Sharh Multaqa al- Abhar*. Dar al- Kutub al - Ilmiah, Bairut.